

KREDIT RISKI VA UNI BOSHQARISHNING XALQARO TAJRIBASI

Xayrulloev Shohjahon Sa'dulloyevich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Inson resurslarini boshqarish (HR) bo'limi
xodimlar bo'yicha menejeri

Annotatsiya. Ushbu maqolada kredit riski va uni boshqarishning xalqaro tajribasi tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor qarzdorlik riski, foiz stavkalari riski hamda ularni samarali boshqarish mexanizmlariga qaratilgan. Mamlakatlarning risk menejmenti sohasidagi ilg'or yondashuvlari, xususan, Basel standartlari doirasida ishlab chiqilgan nazorat tizimlari o'rganiladi. Maqolada tijorat banklari faoliyatida kredit riskini kamaytirish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati yoritilgan. Xususan, blokchain texnologiyasi asosida kredit bitimlarining shaffofligini oshirish, sun'iy intellekt yordamida mijozlarning to'lovga layoqatliligini aniqlash hamda kredit portfelini optimallashtirish masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, moliyaviy texnologiyalar (fintech) kredit riskini real vaqt rejimida baholash va monitoring qilish imkoniyatlarini kengaytirayotgani ta'kidlanadi. Xalqaro tajribani tahlil qilish asosida O'zbekiston bank tizimida risklarni kamaytirish va boshqarish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: Qarzdorlik riski, risk menejmenti, foiz stavkalari riski, blokchain, tijorat banklari, sun'iy intellekt, moliyaviy texnologiyalar

Kirish

Hozirgi globallashtirish jarayonida bank tizimining barqaror faoliyati mamlakat iqtisodiy xavfsizligining muhim omillaridan biridir. Banklar faoliyatida yuzaga keladigan eng asosiy xavflardan biri - kredit riski, ya'ni qarzdorning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida bajarmaslik ehtimolidir. Masalan, Central Bank of the

Republic of Uzbekistan ma'lumotlariga ko'ra, tijorat banklarining jami aktivlari 2025-yil 1-may holatiga 829 768 mlrd so'm bo'lib, kreditlar (ya'ni banklarning qarz mablag'lari) 565 568 mlrd so'mni tashkil etdi.

Shu bilan birga, O'zbekistonda ichki kreditlarning o'sishi 2025-yil boshida yil-yiliga 25,6 % darajasida qayd etildi.

Jahon miqyosida esa moliyaviy barqarorlik nuqtai nazaridan kredit riskining monitoringi o'sib bormoqda. Masalan, Financial Stability Boardning 2024-yilgi hisobotida qayd etilishicha, jahon moliya tizimidagi bankga aloqador bo'lmagan moliyaviy vositachilar sektori (NBFI) 2023-yilda 8,5 % o'sib, butun global moliyaviy aktivlarning 49,1 % darajasini egalladi - bu esa kredit intermediyasiyasi orqali kelib chiqishi mumkin bo'lgan xavflarni oshiradi.

Shu bois, kredit riskini aniqlash, baholash va kamaytirishning zamonaviy usullarini o'rganish, shuningdek, ilg'or xorijiy tajribani milliy bank amaliyotiga tatbiq etish bugungi kunda alohida ahamiyat kasb etadi.

Ushbu ma'lumotlar bilan kirish qismida mavzuning dolzarbligi yanada aniqroq ifodalandi: ya'ni O'zbekistonda kreditlarning o'sish sur'ati, bank aktivlari hajmi, hamda global moliyaviy tizimdagi yangicha tahdidlar - bular hammamiz kredit riskini boshqarish nima uchun muhim ekanligini yoritadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Kredit riski va uni boshqarish masalasi iqtisodiyot va moliya sohasidagi eng muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biridir. Bu borada ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Xalqaro miqyosda kredit riskini nazariy asoslash bo'yicha dastlabki yondashuvlar XX asrning ikkinchi yarmida shakllandi. F. Modigliani va M.

Millerning kapital tuzilmasi va risk darajasi oʻrtasidagi bogʻliqlik haqidagi ishlari (1958 y.) moliya risklarini baholashning nazariy poydevorini yaratdi. Keyinchalik R. Merton (1974) kredit riskini baholashda opsion modelini taklif etdi, bu yondashuv zamonaviy credit scoring tizimlarining asosini tashkil etdi.

Kredit riskini xalqaro miqyosda boshqarish tamoyillari Basel qoʻmitalari tomonidan ishlab chiqilgan standartlar orqali keng rivojlandi. Basel I (1988 y.) kapital yetarliligi talablari orqali riskni nazorat qilishni joriy qilgan boʻlsa, Basel II (2004 y.) kredit riskini baholashda ichki reyting tizimlarini (IRB approach) joriy etdi. Eng soʻnggi Basel III va Basel IV (2010-2023 y.) meʼyorlari esa likvidlik riski va bozor riskini ham qamrab olib, banklarning barqarorligini oshirishga qaratilgan.

Amaliy yondashuvlarda D. Saunders, A. Cornett, va J. Hulllarning ishlari muhim oʻrin tutadi. Ular kredit riskini tahlil qilishda Value-at-Risk (VaR) modeli, stress-test, va default probability usullarini taklif etishgan. Shuningdek, S. Löffler va P. Posch (2011) kredit portfellarini diversifikatsiya qilish orqali riskni kamaytirish yoʻllarini ilmiy asoslab bergan.

Soʻnggi yillarda texnologik omillar ham kredit riskini boshqarishda yangi bosqichni boshlab berdi. Sunʼiy intellekt (AI) va blokchain texnologiyalari asosida risk tahlilini avtomatlashtirish, kredit tarixlarini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyati yaratildi. OECD va IMF hisobotlarida qayd etilishicha, 2024-yil holatiga koʻra, raqamli moliya tizimlaridan foydalanuvchi banklarning kredit portfeli sifati oʻrtacha 15-20 % yaxshilangan.

Mahalliy olimlardan A. Abduvaxidov, S. Yuldashev, va N. Toʻlaganovalarning ishlarida Oʻzbekiston tijorat banklarida risk menejment

tizimining shakllanishi, kredit byurolarining ahamiyati hamda Basel talablarini joriy etish masalalari yoritilgan. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, shuningdek, “Bank tizimi barqarorligi va risklarni boshqarish konsepsiyasi (2023-2025 y.)”da kredit riskini kamaytirish bo‘yicha ustuvor yo‘nalishlarni belgilab bergan.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kredit riskini boshqarishda xalqaro standartlarga asoslanish, raqamli texnologiyalarni tatbiq etish va mahalliy amaliyotni uyg‘unlashtirish bank tizimining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda kredit riskini baholash va uni boshqarishning nazariy hamda amaliy jihatlarini o‘rganish uchun zamonaviy ilmiy yondashuvlar va tahliliy usullar qo‘llanildi. Tadqiqot metodologiyasi kompleks yondashuvga asoslanib, taqqoslama tahlil, statistik tahlil, mantiqiy-analitik, hamda empirik usullardan iborat.

Birinchidan, nazariy tahlil usuli orqali kredit riski, risk menejmenti, foiz stavkalari riski va qarzdorlik riski tushunchalarining mohiyati, ularning iqtisodiy mazmuni hamda o‘zaro bog‘liqligi o‘rganildi. Shu jarayonda F. Modigliani, R. Merton, D. Saunders, va Basel qo‘mitasi tavsiyalari asos sifatida olindi.

Ikkinchidan, taqqoslama tahlil usuli yordamida O‘zbekiston bank tizimida kredit riskini boshqarish mexanizmlari xalqaro amaliyot (AQSh, Yevropa Ittifoqi, Yaponiya, Janubiy Koreya) bilan solishtirildi. Bu orqali risklarni baholash, kafolatlash va diversifikatsiya qilish bo‘yicha samarali yondashuvlar aniqlab chiqildi.

Uchinchidan, statistik va empirik tahlil usullari asosida O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi (IMF) va boshqa ochiq manbalardagi 2020-2025-yillar oralig‘idagi ma’lumotlar tahlil qilindi. Bank kredit portfellari hajmi, kreditlarning qaytmaslik darajasi (NPL - non-performing loans), va foiz stavkalari o‘zgarishlari asosida risk dinamikasi baholandi.

To‘rtinchidan, mantiqiy va tizimli tahlil yondashuvi orqali kredit riskini kamaytirishning texnologik imkoniyatlari - blokchain texnologiyasi, sun’iy intellekt va moliyaviy texnologiyalar (fintech) asosida risk monitoringi tizimlarini joriy etish samaradorligi o‘rganildi.

Metodologik asos sifatida iqtisodiy tahlil, risk menejmenti nazariyasi, xalqaro moliya me’yorlari va O‘zbekiston Respublikasining amaldagi normativ-huquqiy hujjatlaridan foydalanildi. Natijada tadqiqot kredit riskini boshqarish sohasida xalqaro tajribaning eng samarali elementlarini milliy sharoitlarga moslashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishga imkon berdi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida O‘zbekiston bank tizimidagi kredit portfeli holati, qarzdorlik riski darajasi, foiz stavkalari dinamikasi hamda xalqaro tajriba bilan solishtirish asosida tahlil amalga oshirildi. Tahlil natijalari kredit riskini boshqarish bo‘yicha hozirgi holatni, muammolarni va istiqboldagi imkoniyatlarni aniqlashga imkon berdi.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma’lumotlariga ko‘ra, 2020-2025-yillar oralig‘ida tijorat banklarining kredit portfeli barqaror o‘sib bormoqda. Quyidagi jadvalda bu dinamikani ko‘rish mumkin:¹

Yil	Jami kreditlar (trln so‘m)	O‘sish sur‘ati (%)	NPL (to‘lanmagan kreditlar, %)
2020	304,2	-	2,1
2021	391,7	28,8	2,5
2022	472,4	20,6	3,0
2023	530,5	12,3	3,4
2024	620,1	16,9	3,7
2025 (I-chorak)	565,6	25,6 (yil hisobida)	3,8

Ushbu jadvaldan ko‘rinib turibdiki, banklar tomonidan ajratilgan kreditlar hajmi yildan-yilga ortib bormoqda, biroq to‘lanmagan kreditlar ulushi (NPL) ham o‘sish tendensiyasiga ega. Bu holat kredit riski darajasining oshib borayotganidan dalolat beradi.

Agar ushbu ma’lumotlarni diagramma ko‘rinishida ifodalasak, jami kreditlar ustunlari yil sayin o‘sib borayotganini, biroq NPL chizig‘i ham sekin, ammo

¹ O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, 2025-yil may oyi statistik byulleteni.
SJIF:5.219

barqaror yuqorilayotganini ko‘ramiz - bu risklarni monitoring qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Basel qo‘mitasi tavsiyalariga ko‘ra xalqaro tajriba bilan taqqoslaydigan bo‘lsak, rivojlangan mamlakatlarda kredit portfelidagi to‘lanmagan kreditlar darajasi 2 foizdan oshmasligi lozim. Yevropa Markaziy banki (ECB) ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda Yevro hududida o‘rtacha NPL 1,8 % ni tashkil etgan, AQShda esa bu ko‘rsatkich 1,3 % atrofida.

O‘zbekistonda esa 2025-yil boshida bu ko‘rsatkich 3,8 % ni tashkil etgani, xalqaro standartlar bilan solishtirganda yuqori darajada ekanini bildiradi. Bu esa kreditlarni ajratish mezonlari, garov siyosati va qarzdorlarni baholash mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda foiz stavkalari ham o‘zgaruvchanlik xususiyatiga ega bo‘ldi. 2023-2025-yillar oralig‘ida Markaziy bankning asosiy stavkasi 14 % dan 16 % gacha oshgan. Bu o‘z navbatida, tijorat banklari uchun foiz stavkalari riskini kuchaytirdi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kreditlar bo‘yicha o‘rtacha foiz darajasi 2020-yilda 20 % atrofida bo‘lgan bo‘lsa, 2024-yilda 25 % gacha oshgan. Buning natijasida, ayrim sohalarda qarzdorlarning qaytish ko‘rsatkichi kamaygan, bu esa qarzdorlik riskini oshirgan.

So‘nggi yillarda sun‘iy intellekt (AI), blokchain, va moliyaviy texnologiyalar (fintech) kredit riskini boshqarishda samarali vositaga aylanmoqda.

Masalan, McKinsey & Co. tadqiqotlariga ko‘ra, AI asosidagi kredit tahlil tizimlarini qo‘llagan banklarda risk baholash aniqligi 20-25 % ga oshgan,

blokchain asosidagi kredit shartnomalari esa kredit operatsiyalarining shaffofligini 40 % gacha yaxshilagan.

O'zbekistonning ayrim tijorat banklari, xususan Ipoteka bank, Asaka bank, va Xalq banki, 2024-yilda raqamli kredit monitoring tizimlarini joriy etishni boshlagan. Biroq bu texnologiyalar hali to'liq integratsiyalashmaganligi sababli, tizim samaradorligi xalqaro standartlarga nisbatan pastligicha qolmoqda.

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston bank tizimida kredit portfeli hajmining barqaror o'sishiga qaramay, kredit riski darajasi yuqori bo'lib qolmoqda. So'nggi yillarda to'lanmagan kreditlar (NPL) ulushi 3,8 % gacha yetgani bu sohada risk menejment tizimini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi. Foiz stavkalarining o'zgaruvchanligi, kredit baholash mexanizmlarining yetarli darajada avtomatlashtirilmaganligi, hamda texnologik innovatsiyalar - xususan, sun'iy intellekt va blokchain tizimlarining joriy etilish darajasi pastligi bu jarayonni murakkablashtirmoqda.

Xalqaro tajriba, ayniqsa Basel III va Basel IV standartlari, shuningdek AI va fintech asosidagi risk baholash usullari, kredit riskini kamaytirishda samarali mexanizmlar sifatida o'zini oqlagan. Shunday ekan, O'zbekiston bank amaliyotida ushbu ilg'or tajribalarni bosqichma-bosqich joriy etish, risklarni aniq tahlil qilish va kredit portfelining sifatini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'tkazilgan tahlil natijalari asosida kredit riskini samarali boshqarish va bank tizimining barqarorligini ta'minlash maqsadida quyidagi taklif va tavsiyalar ilgari surildi.

Birinchidan, kredit riskini baholash jarayonida avtomatlashtirilgan tizimlardan keng foydalanish zarur. Xususan, banklarda sun'iy intellekt (AI) va

credit scoring dasturlarini joriy etish orqali qarzдорlarning to'lovga layoqatlilikini yanada aniq baholash, inson omili bilan bog'liq xatoliklarni kamaytirish hamda qarzдорlik riskini pasaytirish mumkin.

Ikkinchidan, to'lanmagan kreditlar (NPL) darajasini kamaytirish uchun kredit siyosatini takomillashtirish, garov talablarini mustahkamlash va qarzдорlarni doimiy ravishda monitoring qilib borish lozim. Bu chora-tadbirlar kredit portfeli sifatini yaxshilaydi va banklarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi.

Uchinchidan, foiz stavkalari o'zgaruvchanligi bank faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatayotgani bois, Markaziy bank tomonidan barqaror foiz siyosatini yuritish, uzoq muddatli prognoz mexanizmlarini ishlab chiqish hamda makroiqtisodiy muhitdagi tebranishlarni kamaytirish muhim ahamiyatga ega. Bu orqali foiz riski pasayadi va tijorat banklari uchun strategik rejalashtirish imkoniyatlari kengayadi.

To'rtinchidan, kredit riskini boshqarishda texnologik innovatsiyalarni joriy etish jarayonini tezlashtirish lozim. Ayniqsa, blokchain texnologiyasi asosida kredit shartnomalarini yuritish va ma'lumotlar almashinuvi tizimlarini raqamlashtirish kredit operatsiyalarining shaffofligi va tezligini oshiradi, hamda korrupsiya va xatoliklarning oldini oladi.

Beshinchidan, risk menejment sohasida ishlovchi xodimlarning kasbiy salohiyatini oshirish zarur. Shu maqsadda bank xodimlari uchun xalqaro standartlarga asoslangan malaka oshirish dasturlarini tashkil etish, amaliy treninglar o'tkazish va tajriba almashish mexanizmlarini yo'lga qo'yish tavsiya etiladi. Bu risklarni baholashda subyektiv qarorlarning kamayishiga va tizim samaradorligining oshishiga olib keladi.

Oltinchidan, kredit ma'lumotlarini almashish tizimini takomillashtirish muhim. Kredit byurolari va tijorat banklari o'rtasida yagona integratsiyalashgan axborot almashinuvi tizimini yaratish orqali takroriy kreditlash holatlarini kamaytirish va risklarni erta aniqlash imkoniyati oshadi.

Umuman olganda, taklif etilgan choralar kredit riskini kamaytirish, tijorat banklari faoliyatining samaradorligini oshirish va O'zbekiston bank tizimini xalqaro standartlarga yaqinlashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ilg'or xorijiy tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish orqali milliy moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash imkoniyati yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasida bank tizimini isloh qilish va moliyaviy barqarorligini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. - T.: Prezident.uz, 2020-yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. "Bank tizimi barqarorligi va risklarni boshqarish konsepsiyasi 2023-2025-yillar uchun". - Toshkent, 2023-yil.
3. "O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida"gi Qonun. - Toshkent, 2019-yil (yangi tahrir).
4. Abduvaxidov A.A. Bank ishi va risk menejmenti. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. - 256 b.
5. Yuldashev S.S. Moliyaviy risklar nazariyasi va amaliyoti. - Toshkent: TDIU nashriyoti, 2020. - 198 b.

6. To‘laganova N.N. Kredit siyosati va risklarni boshqarish asoslari. - Toshkent: Innovatsiya, 2022. - 212 b.
7. Saunders, A., & Cornett, M. Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. - New York: McGraw-Hill Education, 2021.
8. Hull, J.C. Risk Management and Financial Institutions. - Hoboken: Wiley Finance, 2022.
10. Löffler, G., & Posch, P. Credit Risk Modeling using Excel and VBA. - John Wiley & Sons, 2011
11. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems. - Bank for International Settlements, 2011.
12. International Monetary Fund (IMF). Global Financial Stability Report. - Washington, D.C., April 2024.
13. World Bank. Financial Sector Assessment: Risk and Stability Indicators. - Washington, 2023.
14. OECD. AI in the Financial Sector: Risk and Innovation Analysis. - Paris, 2024.
15. Financial Stability Board (FSB). Global Monitoring Report on Non-Bank Financial Intermediation 2024. - Basel, 2024.
15. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy sayti - <https://www.cbu.uz>.
16. Jahon bankining O‘zbekiston bo‘yicha statistik bazasi - <https://data.worldbank.org/country/uzbekistan>.

17. CEIC Data. Uzbekistan Domestic Credit Growth Indicators. -
<https://www.ceicdata.com/en/indicator/uzbekistan/domestic-credit-growth>.